

Förord

STEPHAN BORGEHAMMAR

”Gudstjänsten är kyrkolivets centrum” står det i Svenska kyrkans kyrkoordning (17 kap., inledningen). Om det är så, kan då någon teologisk uppgift vara viktigare än att ta reda på vad gudstjänsten betyder?

Frågan efter gudstjänstens mening kan dock inte ges något enkelt svar, den är alldeles för stor. Mening i vilket avseende, för vem, var och när? Snarare är det en fråga att ständigt återvända till, för att reflektera över om vi har förstått gudstjänstens mening rätt, om vi lär ut den rätt och om våra gudstjänster speglar den på ett adekvat sätt. Till hjälp för denna nödvändiga, alltid pågående process erbjuder årets årsbok sex olika bearbetningar av frågan: två med ortodox horisont, två med luthersk och två mer teoretiska och generella (som även de givetvis präglas av respektive författares kyrkliga hemvist).

I den första artikeln frågar Gabriel Bar-Sawme efter gudstjänstens mening för syrisk-ortodoxa kristna födda i Sverige. Det visar sig vara en dubbel fråga: hur har den traditionella syrisk-ortodoxa liturgin anpassats till svenska förhållanden, och hur har den svenska miljön påverkat syrisk-ortodoxa kristnas förmåga att tillgodogöra sig liturgiins mening? Artikeln kan, utöver sitt egentliga ämne, stimulera till reflexion över hur vår tids omfattande migration på sikt kommer att påverka liturgisk utveckling, i Sverige såväl som i andra länder.

Den ortodoxa teologen Nicholas Denysenko bidrar med en artikel om arvet efter Alexander Schmemmann (1921–1983). Eftersom

artikeln främst behandlar amerikanska förhållanden och förutsätter viss bekantskap med sitt ämne är det på sin plats att här säga något om Schmemann och hans verk. Alexander Dmitrievich Schmemann föddes 1921 i Tallinn till ryska föräldrar, studerade i Paris 1940–1945, gifte sig 1943 och prästvigdes 1946. Efter att ha undervisat i kyrkohistoria i Paris i fem år fick han 1951 en tjänst vid St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary i USA. Där verkade han till sin död 1983, som dekanus 1962–1983.

Schmemanns teologiska program finns uttryckt i boken *Introduction to Liturgical Theology* (1966, ryska originalet 1961). Här visar han sig som en företrädare för den liturgiska rörelsens tankar, men med ett distinkt ortodox tonfall. I skarpa, ofta polemiska ordalag tecknar han en bild av en ursprunglig kristen liturgi med drag som den senare liturgiska utvecklingen har gjort svåra att få syn på. Således menar han att den ursprungliga kristna gudstjänsten var starkt egalitär och eskatologisk. I denna gudstjänst samlades de kristna som ett konungligt prästerskap, erfor Guds rikes verklighet och gjordes till ett i Anden. I den efterföljande utvecklingen, däremot, kom folket att skiljas från prästerskapet, fokus flyttades från församlingen till kyrkobyggnaden, det nytestamentliga mysteriet – Guds frälsningsplan – delades upp på skilda sakramentala handlingar, upplevelsen av Jesu eskatologiska närvaro ersattes av en åminnelse av hans historiska verksamhet och känslan av att varje dag är Herrens dag fick vika för ett kyrkoår med särskilda fester och helgondagar.

Schmemanns tankar togs väl emot på många håll, bland annat här i Sverige. Böckerna *För världens liv* (1976, ny upplaga 2005) och *Av vatten och Ande* (1981) gjorde stort intryck på många, inklusive undertecknad. Schmemann förmådde knyta an till gryende insikter som många redan bar på, samtidigt som han uttryckte dem på ett fräscht och drastiskt sätt. Hans kritik mot moderna tendenser som privatiseringen av dopliturgin och uppdelningen mellan kyrkobesök och vardagsliv var något som alla kunde känna igen sig i. Dessutom behandlade han ingående den ortodoxa liturgin och öppnade därmed dess skatter för oss västerlänningar, trots att han på många punkter

var kritisk mot hur denna liturgi utvecklats och gestaltas i dag. På ortodoxt håll var man inte lika entusiastisk. Schmemanns penna och tunga var vassa, och för dem som älskar och vördar sin tradition var hans hårda kritik mot historiska överlagringar och liturgiskt förfall föga välkommen. Många uppfattade hans hållning som alltför västerländsk. Förutom i vissa akademiska kretsar och i sin egen ganska lilla kyrka, Orthodox Church of America, har Schmemann därför knappast vunnit något gehör i den ortodoxa världen. Men kanske just därför är det ytterst intressant att ta del av Denysenkos skildring av hur han verkade, hur detta togs emot och hur Denysenko själv (som är en lärjunge till Schmemann) anser att hans arv bör förvaltas och vidareutvecklas. Det rör sig om förhållanden som är precis lagom olika våra egna för att ge oss värdefulla perspektiv på liturgisk teologi och gudstjänstförnyelse i Sverige.

De båda följande artiklarna låter oss bekanta oss med en internationellt känd luthersk liturgisk teolog: Gordon W. Lathrop (1939–). Först skriver Ninna Edgardh initierat om Lathrops betydelse för nordisk liturgisk forskning och för Svenska kyrkans liturgiska utveckling; därefter tecknar Lathrop själv grunddragen i sin liturgiska åskådning, i en artikel som liksom Denysenkos är skriven direkt för årets årsbok och översatt av oss till svenska. Eftersom Edgardh presenterar Lathrop ganska utförligt behöver inget mer sägas om honom här. Men notera att Edgardhs artikel inte bara är en presentation utan också väcker den viktiga frågan om reception: kan det vara så att Lathrop citeras uppskattande i diverse sammanhang utan att han egentligen blivit förstadd?

Med tanke på att frågor om förståelse och reception är viktiga vill jag passa på att skjuta in en iakttagelse om något som saknas hos både Schmemann och Lathrop. Detta blir tydligt om vi ställer dem jämte Yngve Brilioth, som ägnade sitt storverk *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (1926, 2:a uppl. 1951) åt just gudstjänstens mening. Ur Nya testamentet och bevarade dokument om den äldsta kyrkans liturgi utvann Brilioth fem "moment" som han menade bör finnas med i allt kristet nattvardsfirande: tacksägelse, gemenskap, offer, åminnelse och mysterium. Dessa moment har spelat en betydande roll i

både forskning och ekumeniska samtal alltsedan boken först kom ut. Det är därför slående att *ett* av dessa moment lyser med sin frånvaro hos både Schmemmann och Lathrop, nämligen *offer*. Orsakerna kan vara (och är troligen) olika. Schmemmann ville, som nämnt, tona ned åminnelsen av Jesu liv och död och i stället betona liturgins eskatologiska karaktär: Kristus som den närvarande och tillkommande Herren. Kanske förknippade han också offertanken med exklusivt prästerliga drag i ortodox liturgi, såsom altartjänsten och *proskomidi*, den förberedelserit som utförs i sakristian (*prothesis*), då prästen med en kniv som kallas "lansen" skär upp det korsmärkta bröd som ska användas i nattvarden. Lathrop å andra sidan skriver inifrån en luthersk tradition som av historiska skäl förhåller sig starkt skeptisk till gudstjänsten som ett offer. Ändå går det inte att förneka att offertmotivet finns och är betydelsefullt – i Nya testamentet, i den äldsta kyrkan och faktiskt även på de flesta håll i nutida kyrkoliv. Lovsång som en central del av gudstjänsten har blivit vanligt i protestantiska och karismatiska kyrkor världen över, och det är en lovsång som både betraktas som ett offer och utförs med drag av offerhandling. I den romersk-katolska mässan uppmanar prästen församlingen: "Bed att mitt och ert offer blir välbehagligt inför Gud Fader allsmäktig", och församlingen svarar: "Må Herren taga emot offret ur dina händer till sitt namns pris och ära, till gagn för oss och för hela hans heliga kyrka". De ortodoxa har som sagt sina särskilda och talande uttryck för att liturgin innefattar offer. Och vad ska man säga om det faktum att lutherska kyrkor, åtminstone här i Norden, är utrustade med ett altare och inte sällan med en iögonfallande framställning av korsoffret i form av ett triumfkrucifix? Det är givet att offertmotivet har varierande teologisk innebörd i olika traditioner, men det finns där, nästan alltid, på ett eller annat sätt. Det ignoreras dock av Lathrop och Schmemmann och tas inte heller upp på annat ställe i denna årsbok än här i förordet – vilket får erkännas vara en brist.

Efter Lathrops artikel kommer en kort teologisk essä av under-tecknad, "Gudstjänstens grund: deltagandets mysterium". Tanken med den är att säga något basalt och förhoppningsvis okontroversiellt om vad kristet gudstjänstfirande är och går ut på, utan att för

den skall vara ytlig. Essän gör inte anspråk på att vara originell utan söker tvärtom endast fånga upp teman och insikter som ofta har framhållits i liturgisk teologi och reflexion under 1900-talet.

Årsbokens sista artikel på temat ”Gudstjänstens mening” är exegeten Rikard Roittos om ritvetenskapliga aspekter på dop och nattvard i den tidigaste kyrkan. Vi är stolta och glada över att med denna artikel av en erkänd expert kunna introducera något av det senaste teoretiska tänkandet om liturgi för vår läsekrets.

Sedan finns det ytterligare en artikel i årets årsbok, en bonus till våra trogna läsare. Den ansluter inte till årets tema utan till förra årets, som ju var predikan. Det numret saknade en artikel om svensk frikyrklig predikan, vilket var olyckligt. Bristen kan vi nu gottgöra med Ulrik Josefssons inträngande studie av hur nutida spiritualitet inom den svenska pingströrelsen kommer till uttryck i predikningar av tre välkända ledare på årskonferensen i Nyhem.

*

Förra året, 2018, utökades redaktionen för *Svenskt gudstjänstliv* med flera nya medlemmar. Det gjorde det möjligt för oss att också organisera det redaktionella arbetet på ett nytt sätt, vilket är förklaringen till att fyra redaktörer räknas upp på årets titelblad. Från och med detta nummer ansvarar nämligen en redaktionsgrupp för insamling och granskning av årsbokens innehåll, i stället för att huvuddelen av det arbetet utförs av redaktionens ordförande. Tanken är att det redaktionella arbetet på så sätt ska kunna bedrivas effektivare, av en liten grupp som är särskilt kompetent inom årets tema, samtidigt som det blir mindre beroende av en enskild person. Det är uppenbart att arbetssättet redan i år har gett ett mycket gott resultat, och det ska bli spännande att följa hur det vidareutvecklas under de närmast kommande åren.

Jag ber härmed att få tacka årets redaktionsgrupp för dess fina insats och hela redaktionen, både gamla och nya medlemmar, för gott samarbete! Alla redaktionsmedlemmars namn återfinns på omslagets baksida.

Ett varmt tack vill jag också framföra till Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv, särskilt dess ordförande Anna J. Evertsson och dess kassör Ing-Mari Johansson, för all välvilja och allt stöd till redaktionen och till mig personligen, inte bara under omorganisationen utan under hela den tid då jag har varit redaktör.